

І. Дружкова

Підприємці Штігліци та їхній внесок у Вітчизняну війну 1812 р.

Патріотичне виховання молоді важливе для будь-якої держави. Сьогодні основною метою патріотичного виховання є формування морально-політичних, професійних, психологічних та фізичних факторів, що визначають прагнення особистості до патріотичної діяльності. Одним з яскравих прикладів стає Вітчизняна війна 1812 р. з сильним сплеском народного патріотизму.

Як відомо, роль Одеси у Вітчизняній війні 1812 р. була своєрідною. У той час коли Російська імперія була втягнута у війну з Наполеоном, Одеса воювала ще з одним ворогом, «невидимим» — чумою. Водночас і Одеса, і весь південь України у першій половині XIX ст. переживає період бурхливого розвитку як економічного, так і культурного. Так, у цей період стрімко розвивається кредитно-банківська сфера і водночас це період активного розвитку національної свідомості, перегляду етнічної самоідентифікації як для українського, так і для єврейського народів у складі Російської імперії.

Фактично можна казати про те, що питання участі єврейського капіталу у Вітчизняній війні 1812 р. майже не розглядалося ані сучасниками, ані історіографією наступних часів. Дана стаття є спробою розглянути внесок деяких представників єврейського капіталу у Вітчизняній війні 1812 р., родина Штігліців була обрана як одна з найрепрезентативніших на Півдні України.

З початку XIX ст. єврейське населення починає відігравати значну роль у соціально-економічному розвитку Новоросійського краю, хоча формування цієї етнічної групи в регіоні почалося наприкінці XVIII ст. На початку XIX ст. спостерігався процес швидкого заселення і розвитку регіону. Основним районом, звідки мігрували євреї, були українські і білоруські території, що перейшли до Російської імперії наприкінці XVIII ст. Це було

пов'язано з Положенням від 9 жовтня 1804 р., відповідно до якого євреї не повинні були проживати в селах за «смугою осілости». Як і всі інші колоністи в Новоросії, вони отримували землю і звільнялися від податків на десять років. Генерал-губернатор А. Е. Рішельє усіяко підтримав переселенський рух. Попечительська контора для євреїв-переселенців, що була заснована в Херсонській губернії, не могла впоратися з напливом мігрантів. Тому, А. Е. Рішельє в 1807 р. був змушений прохати уряд обмежити темпи переселення до 200–300 родин на рік і приймати необмежено тільки тих, хто хоче переселитися за свій рахунок. «У випадку неврожаю прийдеться годувати цей народ кілька років кряду», — зазначив губернатор. Однак прохання А. Е. Рішельє не було виконано. Крім того, часто-густо переселенці по кілька років не отримували гроші, необхідні для розбудови власного господарства, через це євреї часто осідали в містах, куди йшли на заробітки. Так, к 1809 р. було засновано 8 єврейських колоній, більшість яких знаходилися уздовж річки Інгулець. Відповідно до перепису 1810 р., населення цих колоній нараховувало 9 757 чоловік, але через 10 років у колоніях виявилось лише 417 єврейських родин. Багато хто з переселенців потрапив до портових міст, зокрема, Одеси¹.

Одеса була одним з пунктів, куди єврейське населення переселялося особливо охоче. У 1795 р. з 2 349 чоловік, які мешкали в Одесі, єврейське населення, на думку А. Скальковського й А. Шмідта, складало 240 чоловік, за відомостями К. Смольянинова — 135². Протягом XIX ст. чисельність євреїв в Одесі постійно зростала. Одночасно збільшувався їх вплив на економічний розвиток міста. Відповідно до «Іменного списку купців на січень 1809 року» в Одесі було зареєстровано 220 купців (з них купців-євреїв — 34, тобто 16 % від загальної кількості). Протягом 1808–1811 рр. відбувається

ся значне зростання кількості єврейських купців, і загальна кількість складає вже 51 особу, якщо не рахувати сім'ї³. Не дивно, що, за словами англійського мандрівника, євреї складали значну частину неросійського населення міста, при цьому деякі з них були дуже багатими, займалися банківською справою, скуповували невеликі партії товару в іноземних купців і перепродавали у своїх магазинах⁴. Найпомітнішу роль єврейські торговці грали в зерновому експорті. Крім того, важливою галуззю економіки міста, яку не обійшли своєю увагою єврейські підприємці, були фінанси і, зокрема, кредит. Серед відомих єврейських банкірів були такі, що зіграли значну роль в історії Одеси і краї в цілому. Серед таких у першу чергу варто назвати братів Штігліц. В Одесі наприкінці XVIII – початку XIX ст. почав свою діяльність Микола Штігліц (1772–1820 р.), який походив з родини хрещених євреїв західнонімецького князівства Вальдек. Слідом за ним у Російську імперію приїхали і його молодші брати — Бернард (1774 – ?) і Людвіг (1778–1843 рр.).

Микола Штігліц був херсонським купцем і мав контору в Одесі. Разом з іншим відомим банкіром регіону Авраамом Перетцом він з 1799 р. вів соляний видобуток і виконував інші великі казенні підряди. У 1801 р. М. Штігліц і А. Перетц одержали дозвіл постачати в Білоруську, Мінську, Литовську, Подільську і Волинську губернії кримську сіль за встановленим тарифом з озер, що знаходилися в них на відкупі. Однак із новим царем, через протидію в Сенаті Г. Державіна і генерал-прокурора О. Беклешова цей відкуп був відмінений. Сенат визнав контракти з Перетцом і Штігліцем не вигідними для скарбниці, а відкуп — монополією, шкідливою для держави. Крім того, щоб зробити сіль більш доступною, Сенат закріпив кримські соляні озера під казенним керуванням. Г. Державін, що зіграв не останню роль у цьому рішенні, відносився до Штігліца і Перетца вкрай негативно.

Однак за листами Г. Р. Державіна до українських поміщиків Капністів можна судити про те, що його думка про Штігліца зазнала змін. У 1816 р., коли син уже покійного поета В. В. Капніста не зміг виконати зобов'язання батька по постачанню до скарбниці горілки і йому загрожував продаж маєтку з торгів, Державін пропонував негайно звернутися по допомогу і «уламати як-небудь Штігліца, щоб він вивернувся з поставкою вина». «Чи не попросите ви дядька вашого Миколу Ва-

сильовича, чи не увійде він у переговори з відкупщиком Штігліцем, щоб він купив вино і поставив у скарбницю, відстрочивши вам по особливому зобов'язанню батька вашого суму, яка приєднується?» — писав С. Капністу Г. Р. Державін⁵.

У цей час М. Штігліц займався винними відкупками і саме тут здобув прихильність уряду. Вже в 1801 р. М. Штігліц отримав чин колезького асесора «за буття їм при торгах у винному відкупі»⁶. Крім того, за виконання величезного провіантського підряду для армії в 1812 р. по завершенню війни Миколі Штігліцу було надане дворянське звання, а його брату Людвігу за «пожертви під час війни» — бронзову медаль на анінській стрічці. Однак граф Ф. В. Ростопчин говорив вкрай негативно про цей підряд⁷.

Деякі банкірські операції М. Штігліца свідчать про те, що він користався довірою уряду, так, в 1809 р. імператор Олександр I перевів гроші за його посередництвом за кордон готівкою на особисті витрати Олександра I⁸. У 1817 р. Штігліц був призначений директором Державної комісії погашення боргів. Його успіхи на цій ниві були відзначені міністром фінансів графом Е. Ф. Канкріним. На думку останнього, «ретельність і праця» М. Штігліца «сприяли успішному ходу перших наших позик і прискорили досягнення мети уряду в одній з найважливіших фінансових операцій»⁹.

Не маючи прямих спадкоємців, М. Штігліц подав Олександрові клопотання про надання дворянства братам, щоб вони могли після його смерті розпоряджатися його маєтком у Новоросійському краї. Це прохання було зроблено на підставі пожертвування М. Штігліцем 100 тис. карб. на побудову в Одесі Рішельєвського ліцею¹⁰. Після його смерті в 1820 р. майно відійшло до брата Людвіга, до повноліття його дітей¹¹.

Брати Миколи Штігліца — Людвіг і Бернард — також були безпосередньо пов'язані в своїй діяльності з Півднем України і, зокрема, з Одесою. Людвіг Штігліц заснував в Одесі свою контору. Так, у 1832 р. для його фірми в Одеський порт привозилося вугілля. Справи фірми Л. Штігліца успішно розвивалися. У 1828 р. оборот її зовнішньої торгівлі складав 24 млн карб.; у 1834 р. — 32 млн карб.; у 1838 р. — 55 млн карб. При цьому в 1828 р. торгові операції фірми вироблялися переважно в Петербурзі; у 1834 р. — у Петербурзі й Одесі; у 1834 р. — у Петербурзі, Одесі, Радзивиліві і Херсоні¹².

Бернард Штігліц, який проживав у Кременчуці з 1805 р., був записаний у першу гільдію одеського купецтва. У 20-х роках ХІХ ст. він відійшов від справ. Старший син Б. Штігліца Микола по закінченню навчання в одеському Рішельєвському ліцею, продовжував навчання на юридичному факультеті Дерптського університету.

Отже, банкіри Штігліци являли собою не лише приклад успішних підприємців, але й меценатів, й фактично політичних діячів. Їхні пожертви на війну 1812 р. є важливою подією в житті нашого краю. Адже таким чином зароблені Штігліцями в землях Південної України і, зокрема, в Одесі гроші прислужилися Російській імперії в її перемозі над Наполеоном І.

¹ Дружинина Е. И. Южная Украина в 1800–1825 годы. — М., 1970. — С. 153.; Боровой С. Я. Еврейская земледельческая колонизация в старой России. — М., 1928. — С. 45–47.

² Архів С-Пб. Інститута історії. — Ф. 200. — Оп. 2. — Спр. 98. (Статистические сведения по истории Екатеринославской губернии). — Арк. 9–10 и 25; Спр. 52. (Статистический материал по истории Новороссийского края). — Арк. 54–66; Шмидт А. А. Материалы для географии и статистики России, собранные офицерами Генерального штаба. Херсонская губерния. — СПб., 1863. — Ч. II. — С. 834; Скальковский А. А. Первое тридцатилетие истории города Одессы, 1793–1823. — Одесса, 1837. — С. 48; Смольянинов К. История Одессы. — Одесса, 1853.

³ Ципперштейн С. Евреи Одессы. История культуры, 1794–1881. — М., 1995. — С. 81.

⁴ Скальковский А. Одесское градоначальство в 1846 г. — С. 244; Історія Одеси / Колектив авторів; Гол. ред. В. Н. Станко. — Одеса, 2002. — С. 93.

⁵ Сочинение Державина с объяснительными примечаниями Я. Грота. Т. 6. — СПб., 1876. — С. 527; С. 156.

⁶ Русский биографический словарь. — СПб., 1911; Еврейская энциклопедия / под ред. Л. Кацельсона. — СПб., б. г. — Т. 16. — С. 315.

⁷ Русский архив. — 1875. — Кн. 3. — С. 162–165.

⁸ Голицин Н. Н. История русского законодательства об евреях. — СПб., 1886. — Т. 1. — С. 988.

⁹ Російський державний історичний архів (далі — РДІА). — Ф. 1263. — Оп. 1. — Спр. 109. — Арк. 40.; РДІА. — Ф. 1263. — Оп. 1. — Спр. 95.; РДІА. — Ф. 1263. — Оп. 1. — Спр. 625.

¹⁰ Смольянинов К. История... — С. 158.

¹¹ Одесский вестник. — 1832. — 4 мая; Государственная внешняя торговля 1828 г. в разных ее видах. — СПб., 1829 — Ч. 6.; Государственная внешняя торговля 1834 г. в разных ее видах. — Ч. 6. — СПб., 1834; Государственная внешняя торговля 1838 г. в разных ее видах. — СПб., 1838. — Ч. 6.

¹² РДІА. — Ф. 561. — Оп. 1. — Спр. 59. (О награждении надворного советника купца Штиглица и негоцианта Рижича. 1828–1829.)